

Evaluating Confession in Criminal Matters from the Perspective of Max Weber's theory of Rationality

Seyyed Mohammad Javad Sadati*¹, Abdolreza Javan Jafari Bojnordi², Meysam Gholami³

1. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

*. **Corresponding Author:** Email: mj.sadati@um.ac.ir

2. Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

Email: javan-j@um.ac.ir

3. Ph.D. in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

Email: me_gh967@mail.um.ac.ir

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

انجمن ایرانی حقوق جزا و جرم‌شناسی

انجمن ایرانی حقوق جزا و جرم‌شناسی

Publisher:

Shahr-e- Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:

Original Research

DOI:

10.22034/JCLC.2022.333705.1665

Received:

21 April 2022

Accepted:

29 June 2022

Published:

6 September 2023

ABSTRACT

One of the most important issues in criminal law is the subject of evidence. Because according to the principle of innocence, punishing individuals requires proving illegal behavior by presenting evidence. Among the arguments, confession has unique characteristics and indicators that play a decisive role in all legal systems in terms of probative power. The importance of the position of confession in the Iranian legislative system is such that it is mentioned with special interpretations such as the Queen of Reasons and Seyyed Al-Binat. For this reason, in addition to the importance of the need for in-depth study, it can be viewed from various scientific and methodological perspectives and evaluated from the perspective of thinkers and theorists. Max Weber's theory of rationality

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

is one of the sociological theories that has been influential in the field of law and especially legislation. In the present article, an attempt is made to evaluate confession from the perspective of Max Weber's theory of rationality using a descriptive-analytical method. The result of this article shows that although manifestations of rationality can be seen in important rules such as assessability and biodegradability of confession in the Iranian legislative system. But in contrast to the legislator's definition of confession, acceptance of recourse to confession, the need for confession before a judge and multiple confessions in some crimes, in addition to contradicting the two rules, with the indicators of Max Weber's theory of rationality such as evaluation, comprehensiveness, objectivity and tangibility Confession is not in line either.

Keywords: Rationality, Max Weber, Islamic Law, Confession, Legislation.

Funding: The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author Contributions:

Seyyed Mohammad Javad Sadati: Supervision, Project administration, Writing - Review & Editing, Investigation, Methodology.

Abdolreza Javan Jafari Bojnordi: Project administration, Resources, Conceptualization.

Meysam Gholami: Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Investigation, Formal analysis, Conceptualization.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Sadati, Seyyed Mohammad Javad, Abdolreza Javan Jafari Bojnordi & Meysam Gholami. "Evaluating Confession in Criminal Matters from the Perspective of Max Weber's theory of Rationality" *Journal of Criminal Law and Criminology* 11, no. 21 (September 6, 2023): 101-130.

E x t e n d e d A b s t r a c t

One of the most important issues in criminal law is the subject of evidence. Because according to the principle of innocence, punishing individuals requires proving illegal behavior by providing evidence. In fact, the evidence of a lawsuit is one of the most important ways to establish order and security in society, which has a special place in the criminal legislative system. In the Iranian legislative system as well as Imami criminal jurisprudence, confession, martyrdom, oath, oath and knowledge of the judge are mentioned as evidence to prove the claim and a set of conditions have been determined for them through the Shari'a in the fifth section of the first book of the Islamic Penal Code. Is. These arguments determine the legal ways of filing a lawsuit and its judicial review, and regulate judicial relations in this area. Among the arguments, confession has unique characteristics and indicators that play a decisive role in all legal systems in terms of probative power. The importance of the position of confession in the Iranian legislative system is such that it is mentioned with special interpretations such as Queen of Reasons. For this reason, in addition to the importance of the need for in-depth study, it can be viewed from various scientific and methodological perspectives and evaluated from the perspective of thinkers and theorists.

Max Weber's theory of rationality is one of the sociological theories that has been influential in the field of law and especially legislation. This theory emphasizes the management of affairs based on scientific criteria, tangible, logical, calculable and predictable. Although Max Weber's theory of rationality has many critics, it must be acknowledged that it contains criteria that can be influential in the field of legislation. According to the definitions and characteristics mentioned for rationality, the following items can be considered as indicators of rationality, especially formal rationality. In other words, the criminal legislative system in the field of legislation has Weber's manifestations of rationality if it has the following criteria. 1- Predictability 2- Ability to evaluate 3- Making decisions based on the public interest and not specific moral, emotional or political events 4- Ability to calculate 5- Comprehensiveness, which is the opposite of partiality and specificity. 6- A systematic method in rationality that, with calculated organization, connects the parts in a set in the most efficient way to achieve the desired results. 7- The emphasis of rationality on the goal - the conscious intention of man to achieve Special Purpose 8- Rationality is an objective and tangible matter.

Using Max Weber's indicators of rationality can cause, firstly; Rationality limits the utilitarian and authoritarian interventions of policy-makers and prevents the personalization of policies, hasty and sometimes demagogic actions. Secondly; Criminal law is derived from objectivity and realism, which must be observable, calculated and predictable, and at the same time logical. Observance of these features in the principles governing the formulation of laws is essential, and their application can guarantee a desirable, scientific and methodical legislative process. In the present paper an attempt is made to evaluate confession from the perspective of Max Weber's theory of rationality using a descriptive-analytical method. This interdisciplinary article between law and sociology, the authors seek to describe the theoretical aspects and indicators of Weber's theory of rationality, which makes it a suitable scientific tool for evaluating legislative policy. To do this, the criteria and indicators of the theory of rationality are introduced and explained. Subsequently, the concept of its various components will be explained. Finally, in order for policy indicators to be considered by policymakers during legislation, a standard method of Max Weber's theory of rationality for an evaluation is explained.

Thus, the purpose of this article is to first answer the question of whether manifestations of the theory of rationality can be observed in the field of criminal confession in the legislative system. Second, what are the challenges and harms of confession in criminal matters based on Weber's theory of rationality? And third, how can the harms of the criminal legislative system in the field of criminal confession be minimized or reduced to a minimum by applying Weber's method of rationality in the policy-making process? The result of this paper shows, however, that manifestations of rationality can be seen in important rules such as the assessability and decomposability of confession in the Iranian legislative system. But contrary to the legislator's definition of confession, acceptance of recourse to confession, the need for confession before a judge and multiple confessions in some crimes, in addition to contradicting the two rules, with the characteristics of Max Weber's theory of rationality, including evaluability, comprehensiveness, objectivity and The tangibility of the confession is also inconsistent.

ارزیابی اقرار در امور کیفری از منظر نظریه عقلانیت ماکس وبر

سید محمدجواد ساداتی*^۱، عبدالرضا جوان جعفری بجنوردی^۲، میثم غلامی^۳

۱. استادیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.
* نویسنده مسؤؤل: Email: mj.sadati@um.ac.ir

۲. استاد، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.
Email: javan-j@um.ac.ir

۳. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.
Email: me_gh967@mail.um.ac.ir

چکیده:

از مباحث مهم حقوق کیفری، موضوع ادله اثبات دعوی است. چراکه با توجه به اصل برائت، مجازات کردن افراد مستلزم اثبات رفتار خلاف قانون از طریق ارائه ادله است. در میان ادله، اقرار دارای اوصاف و شاخص‌های منحصر به فردی است که در تمام نظام‌های حقوقی، از حیث توان اثباتی، نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. اهمیت جایگاه اقرار در نظام تقنینی ایران به حدی است که از آن با تعابیر خاصی نظیر ملکه دلایل و سیدالبینات یاد می‌کنند. به همین دلیل، علاوه بر اهمیت ضرورت مطالعه عمیق آن، می‌توان از منظرهای گوناگون علمی و روش‌شناختی نیز به آن نگریست و آن را از نگاه اندیشمندان و نظریه‌پردازان مورد ارزیابی قرار داد.

نظریه عقلانیت ماکس وبر از جمله نظریات جامعه‌شناسی است که در حوزه حقوق و به ویژه قانونگذاری تأثیرگذار بوده است. این نظریه بر اداره امور بر اساس معیارهای علمی، ملموس، منطقی، قابل محاسبه و قابل پیش‌بینی تأکید می‌کند. در مقاله حاضر، تلاش بر آن است که با روشی

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز -CC BY-NC 4.0 International منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

پژوهش‌های حقوق

انجمن ایرانی حقوق جزا و جرم‌شناسی

انجمن ایرانی حقوق جزا

نوع مقاله:

پژوهشی

DOI:

10.22034/JLC.2022.333705.1665

تاریخ دریافت:

۱ اردیبهشت ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش:

۸ تیر ۱۴۰۱

تاریخ انتشار:

۱۵ شهریور ۱۴۰۲

توصیفی - تحلیلی به ارزیابی اقرار از منظر نظریه عقلانیت ماکس وبر پرداخته شود. نتیجه این نوشتار نشان می‌دهد اگرچه می‌توان جلوه‌هایی از عقلانیت را در قواعد مهمی همچون قابل ارزیابی بودن و قابل تجزیه‌پذیر بودن اقرار در نظام تقنینی ایران مشاهده نمود؛ اما در مقابل تعریف قانونگذار از اقرار، پذیرش رجوع از اقرار، لزوم اقرار نزد قاضی و تعدد اقرار در برخی جرایم علاوه بر اینکه با دو قاعده مذکور منافات دارد، با شاخص‌های نظریه عقلانیت ماکس وبر از جمله قابلیت ارزیابی، جامعیت، عینی و ملموس بودن اقرار نیز همسو نیست.

کلیدواژه‌ها:

عقلانیت، ماکس وبر، حقوق اسلام، اقرار، قانونگذاری.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

سید محمدجواد ساداتی: روش‌شناسی، تحقیق و بررسی، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت، مدیریت پروژه.
عبدالرضا جوان جعفری: مفهوم‌سازی، منابع، مدیریت پروژه.
میثم غلامی: مفهوم‌سازی، تحلیل، تحقیق و بررسی، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

ساداتی، سید محمدجواد، عبدالرضا جوان جعفری بجنوردی و میثم غلامی. «ارزیابی اقرار در امور کیفری از منظر نظریه عقلانیت ماکس وبر». *مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی* ۱۱، ش. ۲۱ (۱۵ شهریور، ۱۴۰۲): ۱۰۱-۱۳۰.

مقدمه

از دلایل اصلی بروز و ظهور سیر صعودی استفاده از قانون، گستردگی کارکردهای قانون در دنیای امروزی است. یکی از کارکردهای قانون، وسیله‌ای برای بیان ارزش‌هایی است که از سوی جامعه، معتبر و مورد احترام تلقی می‌شوند.^۱ ایجاد امنیت و آرامش در جامعه از طریق پیش‌بینی کیفر برای بزهکارانی که ارزش‌های جامعه را نادیده می‌گیرند، از دیگر کارکردهای قانون است. با وجود این، مجازات کردن این افراد مستلزم اثبات رفتار خلاف قانون آنها در دادگاه صالح است. چراکه با توجه به اصل برائت تازمانی که جرم فردی در دادگاه ثابت نگردیده باشد، نمی‌توان آن فرد را مجرم قلمداد نمود و برای او مجازات تعیین کرد مگر اینکه خلاف آن اثبات شود، اثبات خلاف آن نیز نیازمند ارائه ادله قانونی است.

لذا، ادله اثبات دعوی یکی از مهم‌ترین طرق برقراری نظم و امنیت در جامعه است که دارای جایگاه ویژه‌ای در نظام تقنینی جنایی است. در نظام تقنینی ایران و همچنین فقه جزایی امامیه، اقرار، شهادت، قسامه، سوگند و علم قاضی به عنوان ادله اثبات دعوی ذکر شده^۲ و مجموعه‌ای از شرایطی هم از طریق شارع در بخش پنجم از کتاب نخست قانون مجازات اسلامی برای آنها تعیین گشته است. این ادله راه‌های قانونی ارائه دعوا و بررسی قضایی آن را تعیین کرده و روابط قضایی در این حوزه را تنظیم می‌کنند.^۳

در میان ادله، اقرار در تمام نظام‌های حقوقی، از حیث توان اثباتی، نقش تعیین‌کننده‌ای دارد و از آن با تعبیر خاصی نظیر ملکه دلایل، سیدالبینات و دلیل دلیل‌ها، یاد می‌کنند.^۴ اقرار در امور کیفری دارای اوصاف و شاخص‌های منحصر به فردی است که علاوه بر اینکه اهمیت ضرورت مطالعه عمیق آن را نمایان می‌سازد، بلکه می‌توان از منظرهای گوناگون علمی و روش‌شناختی نیز به آن نگریست و آن را از نگاه اندیشمندان و نظریه‌پردازان مورد بررسی و تحلیل قرار داد.

۱. حسن و کیلیان، احمد مرکز مالگیری، «مقدمه‌ای بر فلسفه قانونگذاری: در نکاپوی ارتقای کیفیت قانون» فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، ۱۸، (۵۱) (۱۳۹۵)، ۴۱.

۲. ماده ۱۶۰ قانون مجازات اسلامی؛ «ادله اثبات جرم عبارت از اقرار، شهادت، قسامه و سوگند در موارد مقرر قانونی و علم قاضی است.»

۳. مهدیس رمضان، «ادله اثبات دعوی از منظر فقه امامیه و حقوق موضوعه ایران»، (پایان‌نامه دانشکده الهیات، دانشگاه الزهراء، ۱۳۸۰)، ۴.

۴. به همین دلیل است که قانونگذار در ماده ۲۱۳ قانون مجازات اسلامی در تعارض ادله، اقرار را بر شهادت شرعی، قسامه و سوگند مقدم دانسته است.

نظریه عقلانیت ماکس وبر^۵ نیز از جمله نظریات جامعه‌شناسی است که در حوزه حقوق و به‌ویژه قانونگذاری تأثیرگذار بوده است.^۶ این نظریه بر اداره امور بر اساس معیارهای علمی، ملموس، منطقی، قابل محاسبه و قابل پیش‌بینی تأکید می‌کند. در واقع، تعبیر وبر از عقلانیت این است: «عقلانیت به معنای داشتن محاسبه منطقی و ریاضی‌وار».^۷

نظریه عقلانیت وبر منتقدان زیادی دارد.^۸ با وجود این، باید اذعان داشت که این نظریه در بردارنده معیارهایی است که می‌تواند در حوزه قانونگذاری تأثیرگذار باشد. چراکه اولاً؛ عقلانیت، مداخلات منفعت‌طلبانه و اقتدارگرایانه کنشگران عرصه سیاست‌گذاری را محدود می‌کند و مانع شخصی شدن سیاست‌ها، اقدامات شتاب‌زده و بعضاً عوام‌فریبانه می‌شود. ثانیاً؛ قوانین کیفری برگرفته از عینیت‌گرایی و واقع‌بینی است که باید قابل مشاهده، محاسبه و پیش‌بینی و در عین حال منطقی باشد. رعایت این ویژگی‌ها در اصول حاکم بر تدوین قوانین ضروری است و اعمال آنها می‌تواند تضمین‌کننده فرایند قانونگذاری مطلوب، علمی و روشمند باشد.

پژوهش حاضر که بین‌رشته‌ای میان حقوق و جامعه‌شناسی است، با الهام از شاخص‌های نظریه عقلانیت به ارزیابی اقرار در امور کیفری خواهد پرداخت و مدعی آن است که توسل به اموری که شفاف، منطقی، علمی و قابل سنجش نیستند باعث شده است که نظام تقنینی به سمت ناکارآمدی سوق داده شود. در مقابل، می‌توان با بهره‌جستن از نظریه عقلانیت در قانونگذاری، ضمن رعایت مصلحت عموم مانع شخصی شدن سیاست‌ها، نفوذ تمایلات منفعت‌طلبانه و اقدامات شتاب‌زده و بعضاً عوام‌فریبانه

۵. جهت رعایت اختصار، در ادامه این نوشتار در برخی موارد به جای «عقلانیت ماکس وبر» از واژه‌ی تنها «عقلانیت» و یا «عقلانیت وبر» استفاده می‌شود.

۶. اندیشمندان زیادی همانند «سقراط»، «افلاطون»، «ارسطو»، «کانت»، «هابرماس»، به موضوع عقلانیت پرداخته‌اند، اما جامعه‌شناسی که بی‌تردید عقلانیت در نقطه کانونی آثار وی و در مرکز چشم‌انداز اخلاقی و ارزشی وی قرار می‌گیرد، ماکس وبر است. غلامرضا جمشیدی‌ها و زینب نادی «بررسی عقلانیت ارزش‌شناختی و چگونگی حصول آن در اندیشه ماکس وبر «تجزیه‌وتحلیل منطقه خاکستری»» مجله جامعه‌شناسی ایران، ۲۰(۳)(۱۳۹۹)، ۲۶. در واقع، عقلانیت را می‌توان عمده‌ترین عنصر مطالعات جامعه‌شناختی وبر دانست. (تقی آزاد ارمکی، «جامعه‌شناسی عقلانیت»، فصلنامه علمی قیسات ۱۱(۱۳۷۵)، ۴۵.

۷. ماکس وبر، مفاهیم اساسی جامعه‌شناسی، ترجمه احمد صدارتی (تهران: نشر مرکز، ۱۳۹۵)، ۳۵.

۸. در ادامه به این انتقادات اشاره می‌گردد.

سیاست‌گذاران شد. بدین ترتیب هدف از این مقاله، نخست پاسخ به این پرسش است که آیا می‌توان جلوه‌هایی از نظریه عقلانیت را در حوزه اقرار کیفری در نظام تقنینی مشاهده نمود؟ دوم اینکه، چالش‌ها و آسیب‌های فرا روی اقرار در امور کیفری بر مبنای نظریه عقلانیت و بر شامل چه مواردی هستند؟ و سوم اینکه، چگونه می‌توان با اعمال روش عقلانیت و بر در فرایند سیاست‌گذاری، آسیب‌های نظام تقنینی جنایی در حوزه اقرار کیفری را رفع یا به حداقل ممکن کاهش داد؟ چهارچوب ساختاری مقاله بر اساس پاسخ‌دهی به سؤالات فوق در سه بخش تنظیم شده است. بخش نخست به معرفی پیشینه، مفهوم، انواع نظریه عقلانیت و شاخص‌های این نظریه می‌پردازد. بخش دوم با استفاده از ذکر جلوه‌هایی از عقلانیت در اقرار کیفری به تبیین چگونگی تأثیرپذیری فرایند قانونگذاری از نظریه عقلانیت و بر می‌پردازد. در نهایت بخش سوم با استفاده از ذکر مهم‌ترین مصادیق ناهمسو با عقلانیت، راهکارهای رفع یا کاهش آسیب‌ها را در این حوزه ارائه می‌کند.

۱- تشریح نظریه عقلانیت ماکس وبر

عقلانی شدن، مشخصه‌ها و انواع آنها در نوشته‌ها و سخنان ماکس وبر، از سال ۱۹۰۴ به بعد رونق یافت.^۹ وی در مقدمه مشهورش بر مطالعاتی در جامعه‌شناسی دینی^{۱۰}، به این مسأله اشاره می‌کند که چرا در خارج از اروپا «نه رشد علمی، نه سیاسی و نه اقتصادی هیچ‌کدام در مسیر عقلانیت قرار نگرفتند»؛ و در زمینه علم حقوق هیچ‌یک از مکاتب حقوقی در هندوستان و خاور نزدیک نتوانستند مقررات و قوانین منظم و عقلانی همانند قانون روم و قوانین غربی متأثر از آن عرضه بدارند.^{۱۱} وبر پدیده‌های بسیاری را برمی‌شمارد که حکایت از عقلانیت ویژه غربی دارد و معتقد است از جمله عناصر مهم، ساخت‌های

9. Tenbruck, F. H., & Weber, M., "The problem of thematic unity in the works of Max Weber," *The british journal of sociology*, 31(3) (1980): 340. <https://doi.org/10.2307/589370>

۱۰. این کتاب بعدها با نام اخلاق پروتستان و روح سرمایه‌داری، منتشر شد.

۱۱. وبر معتقد بود که عقلانیت در حقوق اسلام جایگاهی ندارد و از آنجایی که بر اساس اصل چهارم قانون اساسی، سیاست تقنینی کشور برگرفته از حقوق اسلامی است، با کنکاش در قوانین می‌توان خلاف ادعای وبر را اثبات نمود. به عنوان مثال، عقلانیت نقش خود را در قانونگذاری ایفا می‌کند و به جای قضاوت‌های شخصی و مصلحتی ترازوی ثابتی به نام قانون معیار قرار می‌گیرد و همان‌طور که در ادامه اشاره خواهد شد، از شاخص‌های نظریه عقلانیت: «قابلیت پیش‌بینی بودن» و «جامعیت» است که می‌توان آن را در اصل قانونی بودن مشاهده نمود. علاوه بر این، اصل عطف به ماسبق نشدن از نظر شاخص رعایت مصلحت و قواعد تعدد و تکرار جرم از نظر قابل محاسبه بودن، از دیگر مصادیق نظریه عقلانیت است؛ ماکس وبر، اخلاق پروتستان و روح سرمایه‌داری، ترجمه عبدالمعبود انصاری (تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۸)، ۲۷.

عقلانی قانون است؛ زیرا سرمایه‌داری عقلانی معاصر نه فقط به ابزار فنی تولید، بلکه به نظام حقوقی قابل اندازه‌گیری نیازمند است. بدون آن فعالیت‌های سرمایه‌داری، خصلتی ماجراجویانه و رباخورانه خواهد داشت و امکان رشد سرمایه‌داری عقلانی نیز میسر نیست.^{۱۲}

اگرچه اندیشه‌های وبر درباره عقلانیت در مرکز کار جامعه‌شناختی او قرار دارند، با این حال، این اندیشه‌ها نه به سادگی در دسترس هستند و نه به سادگی قابل فهم، شاید به این علت که وبر هرگز آن را نظام‌مند نکرد و در هیچ جا تبیین موجزی از آن ارائه نداد.^{۱۳} به همین دلیل، لازم است خاستگاه، مفهوم، انواع و شاخص‌های نظریه عقلانیت وبر تشریح گردد.

۱-۱- بنیان‌های نظری و مفهومی نظریه عقلانیت

در اوایل قرن هفدهم که توسعه صنعت باعث تکامل علم گردید، دانشمندان در پی روشی برآمدند که به وسیله آن بتوانند هم کیفیت‌ها و مقادیر و هم فرضیه‌ها و عقاید را بسنجند. در نتیجه این نیازها بود که لگاریتم، هندسه تحلیلی و ماشین‌های مختلف اختراع شد. این پیروزی‌ها در زمینه ریاضی، فیزیک و رشته‌های دیگر اثرات خود را به حوزه‌های دیگر تحمیل نمود.^{۱۴}

پیشرفتی که علم در دوران رنسانس حاصل کرده بود، متفکران اجتماعی را در قرن هجدهم به شدت تکان داد. به عنوان مثال، کندرسه^{۱۵} سعی کرد تاریخ بشر را بر مدل تاریخ علم جدید بنگرد، یعنی به عنوان روندی از عقلانی شدن. پس از کندرسه تکامل‌گرایان اجتماعی و در رأس آنها آگوست کنت^{۱۶} حمایت خود را از ورود عقلانیت به عرصه اجتماعی اعلام کردند.^{۱۷} بدین ترتیب، مسأله عقلانیت در علوم اجتماعی پیگیری و جامعه‌شناسان بزرگی نظیر وبر به آن پرداختند.

عقلانی شدن آن‌گونه که وبر می‌فهمد، نتیجه تخصص‌گرایی علمی و افتراق فنی است. عقلانی شدن عبارت از سازمان دادن زندگی، به وسیله تقسیم و همسازی فعالیت‌های گوناگون، بر پایه شناخت

۱۲. همان، ۳۴.

13. Kalberg, Stephen, "Max Weber's types of rationality: Cornerstones for the analysis of rationalization processes in history," *American journal of sociology* 85(1980): 1146.

۱۴. محمدسعید بهمن‌پور، «بررسی تطور مفهوم عقلانیت نزد جامعه‌شناسان با تأکید بر ماکس وبر و یورگن هابرماس»، (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۷۶)، ۳۳.

15. Marquis de Condorcet

16. *Auguste Conte*

۱۷. ویل دورانت، تاریخ تمدن، ترجمه پرویز مرزبان و همکاران، جلد ۸ (تهران: سازمان انتشارات و انقلاب اسلامی، ۱۳۶۹)، ۶۳۶.

دقیق مناسبات میان انسان‌ها با ابزار و محیطشان، به منظور تحصیل کارایی و بازده بیشتر است.^{۱۸} در واقع، عقلانیت مسیری است «در پی روش‌ها و ابزارهای مناسب برای نیل به اهداف. به گونه‌ای که قدرت استدلال انسان را فارغ از هر گونه احساس و عاطفه، متقاعد کند».^{۱۹} از نظر وبر عقلانی شدن، فرایندی یگانه نیست بلکه کثیری از فرایندهای متمایز در قلمروهای متفاوت زندگی همچون اقتصادی، اداری، مذهبی و «قانون» را تحت تأثیر قرار می‌دهد.^{۲۰}

برخلاف سادگی و تبادر عرفی، مفهوم عقلانیت چالش‌برانگیز و پیچیده است. به همین دلیل، بر سر مفهوم عقلانیت اتفاق آرا وجود ندارد. با وجود این، به عنوان جمع‌بندی باید بیان داشت؛ تصویر وبر از حقوق عقلانی دارای منطقی است که به روشی سامانمند، عناصر تشکیل‌دهنده حقوق را به هم مرتبط و دقیقاً تعریف می‌کند، همچنین به صورت آگاهانه نظم یافته و به طور نظام‌مند در قالب مفاهیم انتزاعی و آیین دادرسی بیان شده است؛ این ساختار حقوقی و قضایی تلاش می‌کند، قضاوت را غیرشخصی و اقدامات و نتایج حاصل از آن را قابل محاسبه و قابل پیش‌بینی کند.^{۲۱}

۲-۱- انواع نظریه عقلانیت

اندیشمندان بسیاری به واکاوی نظریه عقلانیت وبر پرداخته‌اند. به عنوان مثال، کالبرگ معتقد بود که عقلانیت از دیدگاه وبر به چهار دسته «عقلانیت عملی»،^{۲۲} «عقلانیت نظری»^{۲۳}، «عقلانیت ذاتی»^{۲۴} و «عقلانیت رسمی یا صوری»^{۲۵} تقسیم شده است.^{۲۶}

۱۸. فروند ژولین، جامعه‌شناسی ماکس وبر، ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر، چاپ اول (تهران: انتشارات توتیا، ۱۳۸۳)، ۱۷.

۱۹. علی صفاری و پگاه نادری، «عقلانیت مرجح در فرایند سیاست‌گذاری جنایی ایران»، پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی ۸ (۱۶) (۱۳۹۹)، ۲۲۰.

۲۰. راجرز، برویکر، مرزهای عقلانیت: رساله‌ای درباره اندیشه اجتماعی و اخلاقی ماکس وبر، مترجم شهناز مسمی پرست، چاپ اول (تهران: انتشارات پارسه، ۱۳۹۵)، ۲۹.

21. Trevino, A. Javier, *The Sociology of Law, Classical and Contemporary Perspectives*, (St. Martin's Press, New York, 1996), 168.

22. Practical Rationality

23. Theoretical Rationality

24. Substantive Rationality

25. Formal Rationality

26. Çamlı, Ahmet Yavuz et al. "A Study on Developing a Communicative Rational Action Scale," *Sustainability* 13(11) (2021), 63; doi: <https://doi.org/10.3390/su13116317>

ریمون آرون نیز چهار نوع عقلانیت از دیدگاه وبر را به: «کنش عقلانی معطوف به هدف، کنش عقلانی معطوف به ارزش، کنش عاطفی یا انفعالی و کنش سنتی» تفسیر کرد. ریمون آرون، مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی، ترجمه باقر

وبر ابتدا دو نوع عقلانیت نظری و عملی را از هم تمیز می‌دهد. عقلانیت نظری دربرگیرنده سلطه نظری واقعیت به واسطه مفاهیم دقیق و انتزاعی است. افراد در این نوع عقلانیت در جست‌وجوی پاسخ‌های هستند که بر مبنای مفاهیم متافیزیکی استوار است.^{۲۷} عقلانیت عملی محاسبه دقیق وسایل برای نیل به اهداف است. وبر مطالعات خود را بر عقلانیت عملی متمرکز می‌کند، چراکه عقلانیت عملی از معیارهایی بحث می‌کند که توسط آن می‌توان بر محیط غلبه و آن را کنترل نمود.^{۲۸}

دو نوع دیگر از عقلانیت جوهری یا حقیقی و عقلانیت رسمی یا ابزاری در نظریه وبر نهفته است؛ عقلانیت جوهری مجموعه‌ای از ارزش‌ها را دربرمی‌گیرد که افراد در زندگی روزمره و به خصوص در انتخاب ابزارهای لازم برای رسیدن به اهدافشان هدایت می‌کنند. این عقلانیت، گزینش ابزار برای رسیدن به اهداف را دربرمی‌گیرد که این اهداف به وسیله یک نظام بزرگ‌تر از ارزش‌های انسانی هدایت می‌شود. لیکن، عقلانیت رسمی؛ محاسبه هدفمند ابزار کارا و مؤثر برای دستیابی به هدف است. در این عقلانیت عمل به واسطه قواعد عقلانی قابل محاسبه جهت داده شده است و به معنی کارکرد مستمر در حداکثر سوددهی است. در واقع در عقلانیت رسمی، ارزیابی عقلایی ابزارهای مورد نظر برای رسیدن به اهداف مورد نظر را دربرمی‌گیرد که بر اساس قواعد و قوانین کاربردی صورت می‌گیرد.^{۲۹} به منظور درک بیشتر از مؤلفه‌هایی عقلانیت باید در نظر داشت که کدام نوع از عقلانیت‌ها عینی‌تر و با قوانین سازگاری دارد و بیشتر می‌تواند ابهامات و چالش‌های قوانین کیفری را رفع نماید. بدین ترتیب، به منظور نیل به اهداف پژوهش و جلوگیری از پراکندگی مطالب باید معیارهای نظریه عقلانیت تبیین گردد.

۱-۳- معیارهای نظریه عقلانیت و ارزیابی آن از منظر حقوقی

با توجه به تعاریف و ویژگی‌هایی که برای عقلانیت ذکر گردید، می‌توان موارد ذیل را به عنوان شاخص‌های عقلانیت به ویژه عقلانیت رسمی در نظر گرفت؛ به عبارت دیگر، نظام تقنینی جنایی در حوزه قانونگذاری در صورتی از جلوه‌هایی عقلانیت وبر برخوردار است که دارای معیارهای ذیل باشد.

۱- قابلیت پیش‌بینی ۲- قابلیت ارزیابی ۳- اتخاذ تصمیمات بر اساس مصلحت عموم و نه وقایع

پرهام، چاپ اول (تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۶۶)، ۲۹۹.

۲۷. محمود متوسلی و دیگران، «عقلانیت و آشفته‌گی در برنامه‌ریزی: با تأکید بر تئوری عقلانیت گولت»، پژوهشنامه اقتصادی ۱۸(۶۹)(۱۳۹۷)، ۲۰۵.

۲۸. بهمن‌پور، پیشین، ۴۷.

۲۹. متوسلی و دیگران، پیشین، ۲۰۵.

خاص اخلاقی، احساسی و یا سیاسی ۴- قابلیت محاسبه^{۳۰} ۵- همه‌نگری که در مقابل جزئی‌نگری و خاص‌نگری است. ۶- روشی نظام‌مند در عقلانیت که با سازمان‌بندی حساب‌شده، بخش‌های موجود در یک مجموعه را به کارآمدترین شیوه برای دست یافتن به نتایج مطلوب، با هم مرتبط می‌سازد ۷- تأکید عقلانیت بر هدف - قصد آگاهانه آدمی برای دست یافتن به هدفی خاص ۸- عقلانیت به منزله امر عینی و ملموس است.^{۳۱}

منتقدان زیادی بر تعریف وبر از عقلانیت خرده گرفته‌اند. گروهی از جامعه‌شناسان همچون کالبری^{۳۲}، بیوبیکر^{۳۳} و وایلی^{۳۴} عقیده داشتند که تعریف وبر از عقلانیت مبهم، متغیر و بدون ملاحظه به مصادیق خاص است.^{۳۵} برخی دیگر معتقدند که بحث‌های پراکنده‌ای که در خصوص مفهوم عقلانیت از وبر نقل می‌گردد به جای روشنگری، موجب سردرگمی خواهد گردید.^{۳۶} مکتب فرانکفورت^{۳۷} نیز در تحلیل‌های خود بر عقلانیت به منزله وجه تمایز عمده فرایند تکامل در دنیای مدرن تأکید دارند و در نهایت به این نتیجه رسیدند که در جامعه مدرن فرایند سرکوب و ستم ناشی از عقلانیت، به عنوان عمده‌ترین معضل اجتماعی، جایگزین فرایند استثمار اقتصادی شده است.^{۳۸}

۳۰. وبر میان محاسبه و احتمال تفاوت قائل می‌شود اولی را به منزله صفت و وجه عمل عقلانی و دومی را صفت غیرعقلانی می‌داند. (آزاد ارمکی، پیشین، ۱۳۷۵، ۴۸)؛ (آزاد ارمکی، ۱۳۷۵، پیشین، ۴۵).

۳۱. عبدالرضا علیزاده، «بررسی و نقد اندیشه‌های ماکس وبر در جامعه‌شناسی حقوق»، فصلنامه اندیشه‌های حقوقی ۳(۹)(۱۳۸۵)، ۱۱۰.

32. Calbery

33. Beaubaker

34. Wiley

35. Lukes, steven, *some problems about rationality in bryan wilson, ed rationality* (new york: harper and row, 1991), 207.

۳۶. استپان کالبرگ، انواع عقلانیت از دیدگاه ماکس وبر، بنیادهایی برای تحلیل فرایندهای عقلانی شدن در تاریخ، ترجمه مهدی دستگردی، معرفت ۸۰(۱۳۸۳)، ۴۶.

۳۷. مکتب فرانکفورت توسط ماکس هورکهایمر در دانشگاه فرانکفورت بنیان‌گذاری شد و باعث مطرح شدن چهره‌های برجسته‌ای همچون تئودور آدورنو، هربرت مارکوزه و والتر بنیامین در جهان گردیده است. گرایش کلی طرف‌داران این مکتب، مارکسیسم بود. مکتب انتقادی دربرگیرنده انتقاد از جامعه و نیز نظام‌های گوناگون معرفتی است و هدف نهایی آن افشای دقیق‌تر ماهیت جامعه است. (جعفر ابراهیمی مینق، محمد امیری و محمدمهدی عامری، «مکتب فرانکفورت و نظریه انتقادی (آراء و نظریه‌ها)»، پژوهشنامه علوم اجتماعی ۴(۱۳۸۶)، ۶۵).

۳۸. البته یورگن هابرماس برخلاف سایر اندیشمندان به فرایند عقلانی شدن خوش‌بین است. به اعتقاد او پروژه مدرنیته به دلیل توجه صرف به عقلانیت ابزاری، از مسیر اصلی منحرف شده است. راه‌حلی که ارائه می‌دهد، عقلانیت ارتباطی

انتقادات بر نظریه عقلانیت وبر اغلب جنبه کلی دارد و تنها حوزه حقوق را شامل نمی‌شود. با وجود این، در مسائل حقوقی نمی‌توان به دیدگاه وبر خرده گرفت، زیرا قوانین کیفری پیوند گریزناپذیری با عینیت‌گرایی دارد که باید قابل مشاهده و سنجش باشد. از دیدگاه وبر کنش عقلایی، نوعی مدل علمی است، از این رو وی برای هنجارهای ارزشی و مصلحت‌سنجی‌های شخصی که برگرفته از عرف میان مردم است، اهمیتی قائل نمی‌شود.^{۳۹} چراکه عرف از منظر وبر عملی تلقی می‌شود که ممکن است مصلحت‌سازی و شخصی‌سازی عده‌ای از جامعه را در نظر بگیرد که با معیارهای علمی منافات دارد.^{۴۰} به دلیل اینکه وبر اذعان دارد: «آنچه از یک نظر عقلایی است ممکن است از نظر دیگر غیرعقلایی باشد و برعکس»^{۴۱} همچنین وبر معتقد است که قوانین حقوقی زمانی غیرمنطقی و غیرقابل اندازه‌گیری هستند که تصمیمات مبتنی بر ابزارهایی باشند که از نظر فکری قابل کنترل نیستند مانند پیش‌گویی‌ها.^{۴۲}

۲- مهم‌ترین جلوه‌های همسویی و ناهم‌سویی اقرار در امور کیفری از منظر عقلانیت وبر

در ابتدا، لازم است خاطر نشان کرد که اهمیت پژوهش حاضر در مقاطع مختلف و در قوانین متفرقه مورد توجه کنشگران نظام تقنینی واقع شده است. به عنوان نمونه، می‌توان به سیاست‌های کلی نظام قانونگذاری مصوب ۱۳۹۸ اشاره نمود که بر مواردی همچون قابل سنجش بودن اجرای قانون، شفافیت، عدم ابهام، نگاه بلندمدت و ملی تأکید دارد. همچنین می‌توان به تدوین لایحه اصول قانون‌نویسی در

است. (ابراهیم عباسپور، «بررسی روش‌شناسی نظریه «کنش ارتباطی» هابرماس با رویکرد انتقادی»، معرفت فرهنگی اجتماعی، ۲(۲۰۱۳۹۰)، ۳۶) در کنش ارتباطی، کنشگران نه از طریق محاسبات خودخواهانه موفقیت بلکه از طریق عمل حصول تفاهم هماهنگ می‌شود؛ یعنی، کنش‌ها ابتدا به سمت موفقیت‌های فردی جهت‌گیری نمی‌شوند، بلکه اهداف فردی کنشگران تحت شرایطی دنبال می‌شوند که بتوانند نقشه‌های کنش خود را بر مبنای تعاریف مشترک از وضعیت هماهنگ کنند. (ایرج سهرابی، مریم اسکافی، «نظریهٔ تلفیقی هابرماس»، معرفت فرهنگی اجتماعی، ۱۳۹۴، ۶۹)؛ مهرداد، دشتی لاهیجانی، «عقلانیت در مکتب فرانکفورت»، (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، ۱۳۸۸، ۱۲)

39. Giddens, Anthony, *Politics and Sociology in Thought of Max Weber*, 5th ed., London: Macmillan, (1988), 77.
40. Mathieu Deflem, Max Weber on the rationalization of law, <https://www.cambridge.org/core/terms>. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511815546.004>, (2017), 44.
41. weber, Max , *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, (Talcott Parsons, New York, 1958), 26.
42. *ibid*, 45.

دولت دوازدهم، لایحه شفافیت و نیز توجه به اصول قانون‌نویسی در قوانین برنامه پنجم و ششم توسعه نیز اشاره نمود.

با وجود این، آنچه نگارندگان قصد پرداختن به آن را دارند، ارزیابی اقرار در امور کیفری از منظر عقلانیت و بر است. در این خصوص جلوه‌های همسو و مغایر با نظریه عقلانیت ماکس وبر قابل مشاهده است که در ادامه به هر دو دسته اشاره می‌شود.

۲-۱- مهم‌ترین جلوه‌های همسو با نظریه عقلانیت و بر در اقرار کیفری

معلوم و معین بودن، امکان عقلی بودن، روشن و بدون ابهام اقرار از نمونه‌های بارز عقلانیت و بر در حوزه اقرار کیفری است. لیکن، چون امکان پرداختن به تمامی آنها مقدور نیست در ادامه به دو موضوع که از مهم‌ترین جلوه‌های نظریه عقلانیت است، اکتفا می‌شود:

موضوع اول، قابل ارزیابی بودن اقرار است. توضیح اینکه اگرچه در حقوق ایران، موضوع نظام قانونی حاکم به لحاظ چگونگی ارزش‌گذاری، خیلی روشن نیست.^{۴۳} لیکن، در مجموع، می‌توان گفت در نظام حقوقی ایران، روش مختلط حاکم است.^{۴۴} در امور کیفری تمایل به دیدگاه ادله‌ی معنوی (روش آزاد) وجود دارد ولی در دعاوی مدنی غلبه با ادله قانونی است.^{۴۵} به عنوان نمونه، ارزش اثباتی اقرار از موضوعاتی است که هم‌زمان با تصویب مقررات راجع به حدود و قصاص سال ۱۳۶۱ و پیش‌بینی فصلی با عنوان، «ادله اثبات قتل» این شبهه را ایجاد کرد که تحت تأثیر جایگاه اقرار در فقه، رویه قضایی

۴۳. در نظام قانونی سه روش؛ ادله قانونی، ادله معنوی و ادله مختلط به لحاظ چگونگی ارزش‌گذاری به دلایل وجود دارند. در روش ادله قانونی، برای هر طریق ارزش مشخص و معینی مقرر شده است و برای اثبات همان راه معین طی می‌گردد ولو قاضی قناعت وجدان پیدا نکند. در روش ادله معنوی، قانونگذار از پیش، ادله‌ی اثبات و اعتبار آنها را صددرصد مشخص نمی‌کند بلکه، طرفین در ارائه دلیل برای اثبات ادعای خود آزاد هستند. با توجه به نقاط مثبت و منفی روش‌های ادله قانونی و ادله معنوی، قوانین برخی کشورها بین این دو، تلفیق کردند و روش مختلط به وجود آمد. در این روش، ضمن اینکه دلایل احصا و مشخص گردیده‌اند لیکن، در مواردی دست قاضی باز است و می‌تواند برای کشف حقیقت، تحقیق نماید. (خالقداد اسدی، «ادله اثبات دعوا (در فقه و حقوق)»، فقه و حقوق قضایی ۱۱ (۱) (۱۳۹۸)، ۱۸)

۴۴. در مباحث بعدی از جمله رجوع از اقرار مشخص می‌گردد که چگونه روش حاکم بر نظام حقوقی ایران، سیستم مختلط است.

۴۵. البته در ادامه ذکر می‌شود که این موضوع مطلق نیست و در خیلی از موارد از سیستم ادله معنوی (روش آزاد) در امور کیفری عدول شده است؛ اسدی، پیشین، ۱۸.

باید برای اقرار ارزش اثباتی قائل شود.^{۴۶} به ویژه که در ماده ۲۸ قانون مذکور و پس از آن در ماده ۲۳۲ قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰ آمده بود: «با اقرار به قتل عمد اگرچه یک مرتبه هم باشد قتل عمد ثابت می‌شود». در قانون مجازات ۱۳۹۲، قانونگذار محتوای مواد ۲۳۵ و ۲۳۶ قانون مجازات ۱۳۷۰ را حذف و در مواد ۱۶۱ و ۱۶۲ با عبارات مبهمی که در قوانین کیفری سابقه‌ای ندارد، به موضوعیت داشتن اقرار اشاره کرده است. این تغییر با توجه به سوابق اشاره‌شده این سؤال را مطرح نمود که آیا قانونگذار در خصوص ارزش اثباتی اقرار دیدگاه جدیدی مطرح نموده یا با وجود تفاوت الفاظ قانون، محتوای آن ثابت مانده است.^{۴۷}

با وجود این، در قانون مجازات ۱۳۹۲ علم قاضی به عنوان یک دلیل به قید حصر نیامده است. مقنن در ماده ۱۶۰ اشاره دارد: «ادله اثبات جرم عبارت است از اقرار، شهادت، قسامه، سوگند در موارد مقرر قانونی و علم قاضی است» در مورد چهار ادله اثبات دعوا، آمده است که «در موارد مقرر قانونی» یعنی آنچه قانون در مورد آنها اشاره می‌کند. (نظام ادله قانونی) ولی در مورد علم قاضی چنین چیزی بیان نشده و جدای از آنها آمده است که چنین برداشت می‌شود که علم قاضی هم عرض با ادله دیگر ادله اثبات جرم نیست. (نظام ادله‌ی معنوی)^{۴۸}

بدین ترتیب به نظر می‌رسد نگرانی از طرح بحث موضوعیت ادله اثبات دعوی کیفری و به ویژه اقرار ناشی از زبان متفاوت فقه و اصول و ادله اثبات کیفری است. این تفاوت زبانی در تلقی قانونگذار از بحث طریقت و موضوعیت نیز خود را نشان داده و قانونگذار در مواد ۱۶۱ و ۱۶۲، این‌گونه القا نموده که موضوعیت داشتن به این معناست که نباید علم به خلاف آنها داشت. در حالی که ظنی بودن ارزش اماره‌هایی مانند اقرار، به این معناست که اگر دلایل و قرائن ظنی بر غیرواقعی بودن امارات اقامه شود،

۴۶. در سال ۱۳۶۲، گزارش‌هایی در خصوص بی‌توجهی به دلایل علمی و اکتفا به ادله اثبات مذکور در قانون منتشر شده بود که شورای عالی قضایی سابق در بخشنامه‌ای تأکید کرد: «... هر چند در برخی جرایم طرق اثبات دعوی در قانون ذکر شده لکن این از باب طریقت و حصول علم برای قاضی است و قاضی برای حصول یقین از هیچ تحقیقی منع نگردیده، مقتضی است در رسیدگی‌ها استفاده از طریق علمی کشف جرم را مورد غفلت قرار ندهند. (معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضائیه، ۱۳۸۲: ۲۸۱/۱)

۴۷. حسین آقابابایی، «ارزش اثباتی اقرار در جنایات: از الزامات نظری تا تحولات قانونی»، فصلنامه آموزه‌های حقوق کیفری ۱۱(۸) (۱۳۹۲)، ۱۲۱.

۴۸. داود حق وردیان و بابک پورقهرمان، «طریقت یا موضوعیت داشتن ادله اثباتی جرم در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ با رویکردی بر فقه»، فصلنامه فقه و مبانی حقوق اسلامی ۱۰ (۳) (۱۳۹۶)، ۴۵.

ارزش اثباتی آنها مخدوش می‌گردد. به همین دلیل قانونگذار، در ماده ۱۷۱، وجود قرائن و امارات خلاف مفاد اقرار را برای چشم‌پوشی از اقرار کافی می‌داند. یا در ماده ۱۶۹، اقراری را که با شکنجه یا اذیت و آزار روحی اخذ شود، فاقد ارزش می‌داند؛ بنابراین منظور قانونگذار از موضوعیت، همان اماره یا دلیل ظنی حاکی از واقع است، البته مادام که دلیل معارضی هر چند در سطحی پایین‌تر از اقرار موجب بروز احتمال غیرواقعی بودن آنها نشود.^{۴۹}

به همین دلیل است که تحول نظام‌های حقوقی در جوامع پیشرفته و در بخش قواعد اثبات دعوا با هدف رسیدن به تحقق عدالت به سمت توسعه اختیارات قضات برای کشف واقع و نه صرفاً فصل خصومت صورت گرفته و مهم‌ترین ابزار برای وصول به این هدف امکان «ارزیابی ادله» اثبات دعوا توسط دادرسان است.^{۵۰} به عبارتی، ارزیابی و قابل سنجش بودن که یکی از شاخص‌های اصلی نظریه عقلانیت وبر است، در پرتو اختیار وسیع قاضی در مفهوم قابلیت و امکان ارزیابی صحیح و کامل از ادله متجلی گشته است.^{۵۱}

موضوع دوم که می‌توان آن را همسو با نظریه عقلانیت دانست، «قابل تجزیه‌پذیر بودن اقرار» کیفری است. اقرار به اعتبار ترکیب آن به سه قسم ساده، مرکب و مقید تقسیم می‌شود.^{۵۲} مهم‌ترین اثر حقوقی مترتب بر این تقسیم‌بندی به مسأله تجزیه اقرار برمی‌گردد. اساساً، اقرار پیکری واحد است که مفرله نمی‌تواند آن را تجزیه کند، یعنی بخشی از آن را بپذیرد و بخش دیگر را رد کند؛ از این رو، قانون مدنی یکی از خصوصیات اقرار را وصف تجزیه‌ناپذیری آن دانسته^{۵۳} و اعلام داشته که مفرله نمی‌تواند اقرار (مقید به

۴۹. آقابابایی، پیشین، ۱۲۸.

۵۰. علیرضا آذربایجانی، «مبانی ارزیابی ادله در آیین دادرسی مدنی ایران و فراملی»، فصلنامه حقوق ۳۹(۳)(۱۳۸۸)، ۱.
۵۱. به همین دلیل است که قانونگذار در ماده ۳۶۰ آیین دادرسی کیفری مقرر می‌دارد: «هر گاه متهم به طور صریح اقرار به ارتکاب جرم کند، به طوری که هیچ‌گونه شک و شبهه‌ای در اقرار و نیز تردیدی در صحت و اختیاری بودن آن نباشد، دادگاه به استناد اقرار، رأی صادر می‌کند.»

۵۲. در اقرار ساده، اقرار بدون هیچ قید و وصفی صورت می‌گیرد. اقرار مقید، اقراری است که موضوع آن دارای قید یا وصف باشد، اما اقرار مرکب اقراری است که دو جزء دارد و هر دو جزء عرفاً یک کلام واقع شده است. (اکرمی، پیشین، قابلیت تجزیه اقرار مقید کیفری در فقه امامیه و حقوق ایران با نگاهی تطبیقی به حقوق کشورهای مسلمان، ۳۴۶)
۵۳. ماده ۱۲۸۲ قانون مدنی: «اگر موضوع اقرار در محکمه مقید بقید یا وصفی باشد مفرله نمی‌تواند آن را تجزیه کرده از قسمتی از آنکه به نفع او است بر ضرر مقرر استفاده نماید و از جزء دیگران صرف‌نظر کند.»

قید یا وصف) را تجزیه کند.^{۵۴} در توجیه ویژگی تجزیه‌ناپذیری اقرار می‌توان استدلال نمود که اقرار اخباری از ضمیر شخص مقرر است و چون در حقوق معمولاً دلالت لفظی مانند منطق از همه اقسام دلالات معتبرتر است؛ هنگامی دلالت لفظ بر معنی تمام می‌شود که آن معنی را شخص چنان که قصد دارد بیان کرده باشد. بر این اساس، کلماتی که مقرر به عنوان بیان فکر خویش به کار می‌برد چون در مجموع از فکری واحد حکایت دارد در صورتی که عناصر آن جدا از هم نباشد نباید قابل تجزیه باشد.^{۵۵}

در امور کیفری، رویکرد کشورها نسبت به تجزیه‌ناپذیری اقرار یکسان نیست. تجزیه‌ناپذیر بودن در امور مدنی و تجزیه‌پذیر بودن در دعاوی کیفری بر حاکمیت نظام ادله قانونی در اولی و نظام ادله معنوی در دومی مبتنی است؛ به عبارت دیگر، قابل تجزیه نبودن اقرار مدنی و قابل تجزیه بودن اقرار کیفری از ذات این دو (اقرار مدنی و کیفری) ناشی نمی‌شود بلکه، از نظام حاکم بر این دو سرچشمه گرفته است.^{۵۶} مقررات موضوعه ایران نسبت به قابلیت تجزیه اقرار مقید در دعاوی کیفری، تعیین تکلیف نکرده است. برخی حقوق‌دانان اقرار مقید کیفری را قابل تجزیه می‌دانند. مبنای قائلین به این موضع را باید در قاعده «آزادی دادرس در ارزیابی دلیل» دانست. ایشان اظهار داشته‌اند: «به عکس حقوق مدنی، اقرار در امور کیفری قابل تجزیه و تفکیک است؛ یعنی مقام قضایی می‌تواند بخشی از اقرار را بپذیرد و بخش دیگر را نپذیرد. این اختیار، ناشی از ذات اعمال روش ادله معنوی در دادرسی کیفری است» در نقطه مقابل، برخی صاحب‌نظران بدون آنکه تفاوتی میان اقرار کیفری با مدنی قائل شوند، اقرار مقید در دعاوی کیفری را غیرقابل تجزیه می‌دانند حکم مقنن در موضوعیت داشتن اقرار و عدم شناسایی اختیار دادرس در نادیده انگاشتن اقرار بدون امارات علم آور را می‌توان به عنوان حجت این دیدگاه ملحوظ داشت.^{۵۷} در مقام بررسی نظرات فوق، باید جانب اندیشه‌ای را گرفت که اقرار مقید را قابل تجزیه می‌داند. چراکه صرف‌نظر از آزادی قاضی در ارزیابی دلیل، همان‌طور که پیشتر نیز بررسی شد قانون برای

۵۴. البته اقرار مرکب قابل تجزیه است. طبق ماده ۱۲۸۳ ق.م. «اگر اقرار دارای دو جزء مختلف‌الاجر باشد که ارتباط تامی با یکدیگر داشته باشند، مطابق ماده ۱۳۳۴ اقدام خواهد شد» و مطابق ماده ۱۳۳۴ ق.م. «در مورد ماده ۱۲۸۳ کسی که اقرار کرده است، می‌تواند نسبت به آنچه مورد ادعای اوست، از طرف مقابل تقاضای قسم کند، مگر اینکه مدرک دعوی مدعی، سند رسمی یا سندی باشد که اعتبار آن در محکمه محرز شده است»

۵۵. محمدجواد صفار، «قاعده تجزیه‌ناپذیری اقرار و دامنه اجرای آن»، نامه مفید ۶ (۲) (۱۳۷۹)، ۶.

۵۶. احمد حاجی ده‌آبادی، «تجزیه‌پذیری اقرار مقید در امور کیفری و مدنی»، حقوق اسلامی ۹ (۳۵) (۱۳۹۱)، ۲۲.

۵۷. روح‌الله اکرمی، «قابلیت تجزیه اقرار مقید کیفری در فقه امامیه و حقوق ایران با نگاهی تطبیقی به حقوق کشورهای مسلمان»، مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، ۵۰ (۲) (۱۳۹۹)، ۳۵۳.

اقرار موضوعیت قائل نشده است و ماده ۱۶۱ قانون مجازات اسلامی نیز که به زعم برخی برای اقرار، موضوعیت قائل شده است^{۵۸} را باید در کنار سایر مواد از جمله ماده ۱۷۱ قانون فوق^{۵۹} و ماده ۳۶۰ قانون آیین دادرسی کیفری که بیشتر اشاره گردید، بررسی شود. لذا، اقرار در امور کیفری، قابل تجزیه است و دادرس در راستای اعمال اصل آزادی دادرس در ارزیابی دلیل، هر قسمت از اقرار که بتواند او را متقاعد به پذیرش اقرار نماید مورد توجه قرار می‌دهد.

به بیان دیگر، صلاحیت ارزیابی اقرار، دو وصف «تجزیه‌ناپذیر بودن» و «انکارناپذیر بودن» آن را از بین می‌برد؛ دادرس می‌تواند بخشی از اقرار را که مطابق با واقع می‌داند، به عنوان دلیل اتهام بپذیرد و بخش یا وصفی را که آلاینده حقیقت احساس می‌کند، از آن بزدايد. ^{۶۰} این ویژگی در راستای قابلیت ارزیابی بودن است که از شاخص‌های بارز نظریه عقلانیت وبر است؛ به عبارت دیگر، چنانچه در امور کیفری اقرار را قابل تجزیه ندانیم قاضی را در ارزیابی ادله و کشف حقیقت محدود کرده‌ایم.

۲-۲- مهم‌ترین جلوه‌های ناهمسویی اقرار کیفری با شاخص‌های نظریه عقلانیت وبر

بخش عمده‌ای از آسیب‌هایی که در ادامه از دیدگاه نظریه عقلانیت وبر مورد بررسی قرار می‌گیرند، ناشی از نگاه صرفاً فقهی و عدم توجه به مقتضیات زمان است. موضوعی که شاید مهم‌ترین آسیب در حوزه قانونگذاری کشور محسوب می‌شود. پیروی بی‌چون‌وچرا از منابع فقهی و عدم بهره‌گیری از فقه پویای شیعه، از دلایل اصلی مانع اعمال مؤلفه‌ها و شاخص‌های نظریه عقلانیت است.

۲-۲-۱- تعریف اقرار

از جمله شاخص‌های نظریه عقلانیت، قابل ارزیابی و قابل سنجش بودن است. این ویژگی‌ها را نمی‌توان از تعریف اقرار برداشت نمود. ماده ۱۶۴ قانون مجازات اسلامی؛ اقرار را عبارت از اخبار شخص به ارتکاب جرم از جانب خود تعریف نموده است. این تعریف قابل تأمل است، زیرا ظاهر آن بیانگر این است که همواره اقرار موضوعیت دارد و از جنبه داوطلبانه برخوردار است و دادرس اختیاری در ارزیابی

۵۸. جهت مطالعه بیشتر نک: روح‌الله اکرمی، «قابلیت تجزیه اقرار مقید کیفری در فقه امامیه و حقوق ایران با نگاهی تطبیقی به حقوق کشورهای مسلمان»، مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی ۵۰، ۲ (۱۳۹۹).

۵۹. ماده ۱۷۱ قانون مجازات اسلامی: «هر گاه متهم اقرار به ارتکاب جرم کند، اقرار وی معتبر است و نوبت به ادله دیگر نمی‌رسد، مگر اینکه با بررسی قاضی رسیدگی‌کننده قرائن و امارات برخلاف مفاد اقرار باشد که در این صورت دادگاه، تحقیق و بررسی لازم را انجام می‌دهد و قرائن و امارات مخالف اقرار را در رأی ذکر می‌کند.»

۶۰. ناصر کاتوزیان، اثبات و دلیل اثبات، چاپ اول (تهران: انتشارات میزان، ۱۳۸۰)، ۴۷.

آن ندارد. در حالی که گاه متهم، در اثر بازجویی و پس از قبول این واقعیت که قادر به پنهان کردن حقایق نیست به ناچار اقرار می‌کند. در واقع باید گفت اتهام انتسابی را می‌پذیرد. گاه نیز اقرار در اثر شکنجه صورت می‌گیرد که به هیچ عنوان، ویژگی داوطلبانه ندارد.^{۶۱} در حالی که به عنوان نمونه در ماده ۴۲۸ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه، قاضی اختیار کامل «ارزیابی» اقرار را دارد؛ به این معنی که نظر بر طریقت اقرار وجود دارد و از نظر قانونگذار: «اقرار به معنای قبول اتهام مبنی بر ارتکاب یک عمل غیرقانونی است». به هر تقدیر، نحوه تعریف قانونگذار فرانسه از اقرار گویاتر است و بهتر است ما نیز در تعاریف خود اقرار را همان «قبول اتهام» بدانیم که قلمرو گسترده‌تری در مقایسه با «اخبار به ارتکاب جرم» دارد.^{۶۲}

در مقیاس بزرگ‌تر می‌توان ایراد فوق را به تعریف قانونگذار ایران از دلیل گرفت. هر چند در قوانین کیفری تعریفی از دلیل ارائه نشده است؛ لیکن در ماده ۱۹۴ قانون آیین دادرسی مدنی دلیل را امری تلقی نموده است که اصحاب دعوا برای اثبات یا دفاع از دعوا به آن استناد می‌نمایند. این تعریف نیز از آن جهت که ادله رأساً استنادی توسط قاضی را در بر نمی‌گیرد، قابل انتقاد به نظر می‌رسد. چرا که دادرسی و وظیفه ارزیابی صحت و سقم دلایل را به عهده دارد. چنانچه به مثابه اکثر نظام‌های حقوقی معتبر، شرایط و ویژگی‌های حاکم بر اقرار کیفری همچون قابل ارزیابی بودن، قابل تجزیه بودن و قابل انکار بودن را بپذیریم باید این ویژگی‌هایی را که برخاسته از شاخص‌های نظریه عقلانیت است، در تعاریف نیز رعایت و اعمال کرد.

۲-۲-۲- رجوع از اقرار

قاعده کلی این است که رجوع از اقرار اعتبار ندارد، هر گونه انکار که پس از اقرار صورت گیرد پذیرفتنی نیست. چون مطابق قاعده فقهی «اقرار العقلاء علی انفسهم جایز» با اقرار خبر از وجود حقی برای مقررله که در عالم واقع وجود داشته است، داده می‌شود. بر این اساس اصل در اقرار، عدم پذیرش انکار بعد از اقرار است. این اصل، عقلایی بوده و قانونگذار نیز آن را تأیید کرده است.

با وجود این، قانونگذار در ماده ۱۷۳ قانون مجازات اسلامی در دو مورد رجوع از اقرار را به رسمیت شناخته است: «... اقرار به جرمی که مجازات آن موجب رجم یا حد قتل است که در این صورت در هر

۶۱. هر چند در «اقرار» بودن آن تردیدی نیست و فقط آثار اقرار بر آن بار نمی‌شود.

۶۲. مجتبی جعفری، «قلمرو حجیت اقرار در قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲)»، مطالعات فقه و حقوق اسلامی ۸ (۱۵) (۱۳۹۵)، ۱۳۵-۱۳۴.

مرحله، ولو در حین اجرا، مجازات مزبور ساقط و به جای آن در زنا و لواط صد ضربه شلاق و در غیر آنها حبس تعزیری درجه پنج ثابت می‌گردد». موضوع مهمی که در این خصوص مطرح می‌شود؛ اعتبار چنین اقراری است اینکه آیا قابلیت اثباتی آن همچنان باقی است و یا با رجوع مقر، قابلیت استناد پذیرش را از دست داده است؟ چنانچه یک نظام حقوقی در بحث اثبات دعوا به روش ادله معنوی روی آورده باشد، رجوع مقر به خودی خود ارزش ذاتی ندارد و بسته به اینکه دادرس از اقرار صورت گرفته به قناعت وجدان رسیده باشد یا خیر، حسب مورد می‌تواند نسبت به پذیرش یا رد اقرار از عداد دلایل کیفری تصمیم‌گیری نماید. از این رو، منطقاً چالش اصلی در نظام‌هایی متصور است که به سمت روش ادله قانونی گرایش یافته‌اند.^{۶۳}

پیشتر اشاره گردید که در نظام قانونی سه نوع روش به لحاظ چگونگی توجه و ارزش‌گذاری به دلایل وجود دارند که قواعد اثبات بر آنها استوار گردیده است: در نظام حقوقی ایران، روش مختلط حاکم است به‌گونه‌ای که در برخی امور تمایل به ادله معنوی (روش آزاد) وجود دارد ولی در برخی موارد دیگر که عموماً رسیدگی‌های حقوقی است، غلبه با روش ادله قانونی است. بهره بردن از روش ادله معنوی با شاخص‌های عقلانیت و بر، همخوانی دارد. چراکه در این روش دادرس ادله اثبات را مورد ارزیابی قرار می‌دهد و صحت و سقم آن را بررسی خواهد کرد و دست قاضی برای تحقیق و کشف حقیقت باز است؛ زیرا هدف از دادرسی فقط فصل خصومت نیست، بلکه رسیدن به حقیقت است.^{۶۴}

بنابراین، انکار بعد از اقراری که همه شرایط لازم در آن جمع و به طور صحیح انجام گرفته باشد، نباید مسموع باشد. به عبارتی اگر اقراری روشن و بدون ابهام باشد، منجز باشد و یا از روی اکراه، اجبار، شکنجه و یا اذیت و آزار روحی اخذ نشده باشد و موجب علم قاضی شود، چرا باید به رجوع آن، آن هم بدون دلیل موجه ترتیب اثر داد. اساساً اگر ادله موجب علم قاضی نشود، قاضی باید از ترتیب اثر دادن به آن خودداری کند. موضوعی که در مواد ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۹ و ۱۷۱ قانون مجازات اسلامی مورد پذیرش قانونگذار قرار گرفته است.

چنانچه رجوع از اقرار را به معنای پذیرش رجوع بدانیم^{۶۵}، این موضوع علاوه بر اینکه مخالف با این

۶۳. روح‌الله اکرمی، «رجوع از اقرار کیفری»، تحقیقات حقوقی ۲۴ (۹۴) (۱۴۰۰)، ۱۶۶.

۶۴. اسدی، پیشین، ۱۸-۱۴.

۶۵. آنچه از عین عبارات ماده ۱۷۳ قانون مجازات اسلامی مستفاد می‌گردد، پذیرش رجوع از اقرار به صرف انکار است. نظریه مشورتی اداره کل حقوقی قوه قضائیه به شماره ۷/۱۵۴۱ مورخ ۱۴/۰۸/۱۳۹۲ نیز در پاسخ به سؤالی مبنی بر اینکه فردی

شاخص از نظریه عقلانیت است که تصمیمات باید بر اساس مصلحت عموم و نه وقایع خاص گرفته شود، با شفافیت قانون نیز در تعارض است و موجب ابهام و سردرگمی خواهد شد. اینکه شاید بتوان گفت در همه جرایم تعزیری انکار بعد از اقرار قابل رسیدگی است. چراکه وقتی رجوع از اقرار در خطرترین جرایم، قابل قبول است، به همان دلیل در جرایم تعزیری نیز قابل طرح و رسیدگی خواهد بود.^{۶۶}

همچنین، اگر با توجه به این اصل که رجوع از اقرار مسموع نیست و فقط این استثناء را در دو جرم حد زنا و حد قتل بپذیریم باز با شاخص «همه‌نگری و جامعیت قانون» که از جمله معیارهای نظریه عقلانیت است، در تعارض است. عدالت قضایی عقلانی وبر، کلیت‌گراست. در حالی که نظام حقوقی غیرعقلانی، جزئیت‌گراست و به جای توجه به کلیت، به وضعیت توجه دارد.^{۶۷}

همان‌طور که پیشتر نیز اشاره گردید، عقلانیت به منزله امری عینی و ملموس است. اینکه بدون دلیل و مدرکی ملموس رجوع از اقرار را پذیرفت با شاخص و معیار فوق نیز در تعارض است. ضمن اینکه تبدیل مجازات سنگینی همچون رجم یا حد قتل به صد ضربه شلاق یا حبس تعزیری درجه پنج که مجازاتی به مراتب سبک‌تر است، منطقی نیست.

۲-۲-۳- اقرار نزد قاضی

در هیچ‌یک از قوانین تا قبل از قانون مجازات سال ۱۳۹۲، به لزوم اقرار نزد قاضی اشاره نشده است. با این حال، به طور موردی قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰ به جرایم زنا، لواط، مساحقه و سرقت اشاره نموده است.^{۶۸} این در حالی است که در مورد حد قذف و حد مسکر و حد محاربه و افساد فی الارض به لزوم تحقق اقرار نزد قاضی و حاکم شرع هیچ اشاره‌ای نکرده است.

بعد از قطعیت حکم و در مرحله اجرای حکم میبایست به انکار می‌نماید اظهار داشت، در چنین مواردی باید پرونده به دادگاه صادرکننده حکم ارسال شود تا با توجه به ماده موصوف ضمن «قرار سقوط مجازات رجم یا حد قتل»، حکم به مجازات مقرر در این ماده (حسب مورد صد ضربه یا حبس درجه پنج) صادر نماید. البته لازم به ذکر است، همان‌طور که پیش‌تر اشاره گردید رجوع از اقرار در ماده مذکور و نظام تقنینی ایران تنها در همین دو مورد پیش‌بینی شده است.

۶۶. غلامحسین عماری، محمد ادیبی‌مهر و احمدرضا بهنیاfer «بررسی فقهی حقوقی رجوع از اقرار در امور کیفری»، فقه و تاریخ تمدن ۴ (۳) (۱۳۹۷)، ۱۹۷.

۶۷. علیزاده، پیشین، ۱۱۸.

۶۸. مثلاً ماده ۶۸ مقرر می‌دارد: «هرگاه مرد یا زنی در چهار بار نزد حاکم اقرار به زنا کند» ماده ۱۱۴: «حد لواط با چهار بار اقرار نزد حاکم شرع نسبت به اقرارکننده ثابت می‌شود» ماده ۱۲۸ هم که راه‌های ثبوت مساحقه را همان راه‌های ثبوت لواط می‌داند. ماده ۱۹۹ هم یکی از راه‌های ثبوت سرقت را دو مرتبه اقرار سارق نزد قاضی، می‌داند.

با این حال، قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ که برای اولین بار در قوانین کیفری بخشی را با عنوان «ادله اثبات دعوی کیفری» پیش‌بینی نموده، فصل دوم آن را که از ماده ۱۶۴ آغاز و به ماده ۱۷۳ خاتمه می‌یابد، به اقرار اختصاص داده است، گرچه این مواد به لزوم «اقرار نزد قاضی»، اشاره‌ای نکرده است؛ اما در بخش اول کتاب دوم که درباره حدود است، در تبصره ۲ ماده ۲۱۸ مقرر می‌دارد؛ «اقرار در صورتی اعتبار شرعی دارد که نزد قاضی در محکمه انجام گیرد» در نتیجه ممکن است گفته شود که از نظر قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، برای اعتبار داشتن اقرار، جز در باب حدود، لازم نیست که نزد قاضی در محکمه باشد. لیکن، با توجه به تبصره ۲ ماده ۱۱۹ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ که مقرر می‌دارد: «در مواردی که اقرار متهم و یا شهادت شاهد و یا شهادت بر شهادت شاهد، مستند رأی دادگاه باشد، استماع آن توسط قاضی صادرکننده رأی الزامی است» در نتیجه باید گفت اصولاً در همه جرایم اقرار باید نزد قاضی صادرکننده رأی صورت پذیرد و این الزام، خاص جرایم مستوجب حد نیست. در خصوص تبصره ۲ ماده ۲۱۸ نیز ممکن است گفته شود با توجه به ذیل ماده ۲۱۸ «هرگاه متهم ... ادعا کند که اقرار او با تهدید و ارعاب یا شکنجه گرفته شده است ادعای مذکور بدون نیاز به بینه و سوگند پذیرفته می‌شود» نیازی به تبصره ۲ ماده ۲۱۸ نیست، اما چنین نیست؛ زیرا گرچه چنین اقراری از آن جهت که نزد قاضی محکمه صورت نگرفته اعتبار ندارد؛ اما ممکن است به عنوان امارات و قرائن به شمار رود؛ چنان‌که ماده ۱۷۶ ق.م.ا. ۱۳۹۲ برای شهادت فاقد شرایط شرعی مقرر می‌دارد: «... تشخیص تأثیر و ارزش این اظهارات در علم قاضی در حدود اماره قضایی با دادگاه است» و در نتیجه قانونگذار با ذیل ماده ۲۱۸ خواسته چنین اقراری از عداد ادله چه مستقلاً و چه به عنوان اماره قضایی خارج شود.^{۶۹}

بی‌تردید اقرار خارج از دادگاه ارزش و اعتبار اقرار در دادگاه را ندارد اما به طور کلی نمی‌توان اعتبار آن را در تمام موارد از جنبه طریقت داشتن زیر سؤال برد و تلاش‌های مراجع و اشخاص غیر از قاضی دادگاه را در راستای کشف حقیقت نادیده انگاشت. به همین دلیل اقراری که بدون وقفه زمانی توسط پلیس در بازجویی مقدماتی از متهم اخذ می‌شود به نوعی بیان مطلب و کاشف از واقعیت است.^{۷۰} موضوع اعتبار اقرار غیرقضایی^{۷۱} در امور کیفری بر مبنای نظام ادله قانونی محل بحث است؛ زیرا بر مبنای نظام ادله معنوی که ارزش‌گذاری ادله توسط قاضی صورت می‌گیرد اقرار قضایی به‌خودی‌خود

۶۹. احمد حاجی ده‌آبادی، «عدم اعتبار اقرار غیرقضایی در امور کیفری»، حقوق اسلامی ۱۰ (۳۹) (۱۳۹۲)، ۱۱۹.

۷۰. هژبر محمدی، «بررسی فقهی و حقوقی اعتبار و آثار اقرار در خارج از دادگاه»، (پایان‌نامه دانشگاه باقرالعلوم، ۱۳۹۸)، ۳.

۷۱. اقرار گاه در دادگاه و گاه در خارج از دادگاه رخ می‌دهد؛ به اولی اقرار قضایی و بر دوم اقرار غیرقضایی اطلاق می‌شود.

ارزش ندارد چه رسد به اقرار غیرقضایی؛ در نتیجه در چنین نظامی نه می‌توان گفت اقرار غیرقضایی ارزش دارد و نه می‌توان گفت بی‌ارزش است؛ بلکه این قاضی است که در هر دو حالت به بررسی و ارزیابی قرائن و امارات می‌پردازد و در صورت اقناع وجدان، حکم مقتضی را صادر می‌نماید. لیکن، در نظام ادله قانونی که ارزش‌گذاری ادله توسط قانونگذار صورت می‌گیرد این بحث مطرح می‌شود که آیا همان‌طور که قانونگذار برای اقرار قضایی ارزش قائل شده است برای اقرار غیرقضایی هم ارزش قائل شده است یا خیر؟^{۷۲}

آنچه عقلانیت وبر بر آن تأکید دارد؛ قابل ارزیابی بودن اقرار است چه اینکه اقرار نزد قاضی صورت گیرد و یا نزد سایر مراجع. به عبارتی اقرار را باید در کنار سایر اوضاع و احوالات سنجید و ارزیابی کرد. اگر تمام شرایط اقرار صحیح را داشت و شواهد و قرائن نیز صحت آن را تأیید کند ترتیب اثر ندادن به آن به صرف اینکه نزد قاضی صورت نگرفته است، با یکی از اهداف مهم دستگاه قضا که همان کشف حقیقت و تحقق عدالت است، منافات دارد.

۲-۲-۴- تعدد اقرار

اقرار در امور جزایی شامل اقرار در حدود، قصاص و تعزیرات می‌شود و فقیهان به تناسب موضوع جرم، در کتاب حدود به بررسی تفصیلی آن پرداخته‌اند. ویژگی‌های خاص اقرار در حدود که آن را از دیگر انواع اقرار متمایز می‌کند؛ لزوم یا عدم لزوم تعدد اقرار در جرایم حدی، تعدد مجالس اقرار و پذیرش یا عدم پذیرش انکار بعد از اقرار است.^{۷۳}

بر اساس قاعده و روایت نبوی «اقرار العقلاء علی انفسهم جائز» یک بار اقرار برای اثبات کافی است. به همین دلیل قانونگذار در صدر ماده ۱۷۲ اصل را بر کفایت اقرار واحد در اثبات ادعا نهاده است. لیکن، در ادامه برای برخی جرایم حدی چهار بار (زنا، لواط، تفخیز و مساحقه) و برای برخی دیگر دو بار اقرار (شرب خمر، قوادی، قذف و سرقت موجب حد) را شرط نموده است.

تعدد اقرار در امور کیفری با آموزه‌های نظریه عقلانیت وبر همخوانی ندارد. چراکه اقرار در امور

۷۲. محمدعلی حاجی ده‌آبادی و احسان سلیمی، «مبانی، اصول و سازوکارهای اجرایی مدل کیفر گذاری هدفمند، پژوهش»، حقوق کیفری، ۸، ۲۹ (۱۳۹۸)، ۱۱۶.

۷۳. عبدالعلی توجیهی و سیدحامدحسین حسینی، «تعدد اقرار در جرایم علیه عفت عمومی»، دیدگاه‌های حقوق قضایی ۱۸ (۶۳) (۱۳۹۲)، ۱۱.

کیفری حتی برای یک بار، ظن نوعی به وقوع جرم از سوی مقرر را به همراه دارد و بی‌تردید نتیجه ارزیابی یک بار اقرار با در نظر گرفتن تمام شواهد و قرائن می‌تواند به واقع نزدیک‌تر باشد و قاضی راحت‌تر می‌تواند به اقناع وجدانی برسد تا اینکه چند بار اقرار در فواصل زمانی مختلف با لحن و بیان متفاوت صورت گیرد. لذا، توسل به تعدد اقرار برای اثبات برخی جرایم با معیار کل‌نگری، منطقی بودن و قابلیت ارزیابی بودن نظریه عقلانیت وبر در تضاد است.

با وجود این، دو استدلال در راستای توجیه تعدد اقرار صورت می‌گیرد اولین استدلال این است که با توجه به اهمیت و یا شدت جرایم حدی قانونگذار تعدد اقرار را پذیرفته است. در این صورت، باز این ایراد می‌تواند وارد باشد که چرا در جرمی همچون محاربه که به مراتب مجازات سنگین‌تری دارد، یک بار اقرار کافی است لیکن، برای شرب خمر دو بار اقرار لازم است. ضمن اینکه، ابهام بیشتر وقتی مطرح می‌گردد که در جرایمی که چهار بار اقرار یا دو بار اقرار لازم است، سه بار یا یک بار اقرار صورت گیرد، آیا باید نسبت به آن بی‌تفاوت بود حتی اگر قاضی به این اقناع وجدانی رسیده باشد که مقرر، مرتکب آن جرم شده است. دومین استدلال در تقویت تعدد اقرار، تفکیک بین جرایم حق‌اللهی و حق‌الناسی است. به باور ایشان، این دیدگاه با نگاه شرع مبنی بر لزوم رعایت اصل تسنن و رویه جاری معصومین علیهم‌السلام که موافق پنهان نگه داشتن جرایم حق‌اللهی هستند، مطابقت دارد؛ ضمن اینکه احتیاط در حفظ دماء، تخفیف و مسامحه در حدود الهی، قاعده درأ، اصل کفایت اقرار واحد را تخصیص زده است.^{۷۴} دیدگاه مذکور از چندین جهت دارای کاستی‌ها و نقص‌هایی است چراکه از پیش‌فرض‌های این دیدگاه، اتفاق نظر فقها درباره اثبات برخی از جرایم با تکرار اقرار است. ادعای مذکور مناقشه‌پذیر است و در زمینه اتفاق نظر فقها در این مسأله، تردید جدی وجود دارد. در حقیقت، چنان‌که آثار فقیهان اسلامی با دقت بیشتری بررسی شود، آشکار خواهد شد که این مسأله محل اختلاف است. صرف نظر از مذاهب غیر امامیه، همچون مالکیه و شافعیه، آرای علمایی چون حسن بصری، حماد، داوود، طبری، ماوردی و گروهی دیگر یک بار اقرار را در زنا کافی می‌دانند.^{۷۵} از همین رو قاعده «اقرار العقلاء علی انفسهم جائز» از جمله قواعد

۷۴. در جرایم قیادت، قذف و شرب خمر که مجازاتشان جلد است، دماء و نفوس مطرح نیست تا قاعده احتیاط جاری گردد. بنابراین جرایم مذکور خروج موضوعی از این بحث دارند. ثانیا، احتیاط در دماء اولاً دلیلی است که در طول ادله اجتهادی قرار می‌گیرد و با وجود قاعده اقرار نوبت به اصل احتیاط نمی‌رسد. (حامد حق‌محمدی، محمد محسنی دهکلانی و محمدمهدی زارعی، «بازنگری کفایت اقرار واحد در ثبوت جرایم قیادت، قذف، شرب خمر و سرقت»، فصلنامه فقه ۲۸ (۱۰۸)(۱۴۰۰)، ۱۱۹.

۷۵. محمد عزتی و جواد ریاحی، «کمیت اقرار در اثبات جرایم: کفایت یک بار یا لزوم تکرار؟»، پژوهش‌های فقهی

اقتباسی محسوب می‌شود و مورد قبول غالب فقها نیز هست و عقل و سیره عقلا هم بر موافقت با آن شهادت می‌دهد. بر اساس این قاعده برای حجت بودن اقرار یک بار اخبار به حق علیه خود کافی است.^{۷۶} ایراد بعدی این نظریه، صرف‌نظر از عدم ارائه معیار و ضابطه‌ای برای تمییز جرایم حق‌اللهمی از جرایم حق‌الناسی که شاید اجرای این دیدگاه را در عمل، با اشکال‌هایی مواجه کند، یکسان انگاری ماهیت جرایم حق‌اللهمی است. با این حال، جرایم حق‌اللهمی از تنوع ماهیتی شایان توجهی برخوردارند، به نحوی که نه تنها بسیاری از آن جرایم جنبه فردی ندارند، بلکه ارتکاب بسیاری از آنها نیز با اشاعه فحشا ملازمه ندارد. از این رو، نمی‌توان رویکرد فقه جزایی اسلام مبنی بر اولویت ستر و اغماض نسبت به جرایم فردی یا سخت‌گیری در اثبات جرایم مربوط به روابط جنسی نامشروع و منافیات عفت را به همه جرایم موجب حد تعمیم داد و به این اندیشه قائل شد که اصل در اثبات کلیه جرایم حد‌اللهمی تکرار اقرار است.^{۷۷}

نتیجه‌گیری

قرار در نظام تقنینی ایران برگرفته از فقه اسلام است. به همین دلیل، دارای اوصاف و شاخص‌های منحصر به فردی از جمله ضرورت اقرار نزد قاضی، تعدد اقرار و پذیرش رجوع از اقرار در برخی جرایم است. این ویژگی‌ها را می‌توان از منظرهای گوناگون علمی و روش‌شناختی و از نگاه اندیشمندان و نظریه‌پردازان مورد بررسی و تحلیل قرار داد.

در این مقاله که بین‌رشته‌ای میان حقوق و جامعه‌شناسی است، اقرار در امور کیفری از منظر شاخص‌های نظریه عقلانیت ماکس وبر همچون قابلیت پیش‌بینی، قابلیت ارزیابی، اتخاذ تصمیمات بر اساس مصلحت عموم، قابلیت محاسبه، همه‌نگری، روشی نظام‌مند و حساب‌شده مورد ارزیابی قرار گرفت. بررسی‌های این پژوهش نشان می‌دهد که معیارهای نظریه عقلانیت با موضوعات حقوق کیفری پیوند ناگسستنی دارد چراکه قوانین کیفری نیز برگرفته از عینیت‌گرایی و واقع‌بینی است که باید قابل مشاهده، محاسبه و پیش‌بینی و در عین حال منطقی باشد. لذا، رعایت ویژگی‌های نظریه عقلانیت در اصول حاکم بر تدوین قوانین ضروری است و اعمال آنها می‌تواند تضمین‌کننده فرایند قانونگذاری مطلوب، علمی و روشمند باشد و همچنین مانع شخصی شدن سیاست‌ها، نفوذ تمایلات منفعت‌طلبانه و اقدامات شتاب‌زده و بعضاً عوام‌فریبانه سیاست‌گذاران شد.

۱۶(۴)(۱۳۹۹)، ۶۳۴.

۷۶. توجهی، پیشین، ۱۱۲.

۷۷. عزتی، پیشین، ۶۳۵.

هر چند در نظام تقنینی در برخی ویژگی‌های اقرار از جمله قابل ارزیابی بودن و قابل تجزیه بودن می‌توان رد پای از شاخص‌های عقلانیت را از منظر قابل سنجش بودن و عینی بودن مشاهده نمود. لیکن، در بیشتر موارد جلوه‌های ناهمسو با شاخص‌های نظریه عقلانیت در قانون مجازات اسلامی، خودنمایی می‌کند.

تعریف اقرار در قانون مجازات اسلامی، رجوع از اقرار، تعدد اقرار و لزوم اقرار نزد قاضی از مواردی است که از نظر شاخص‌های قابلیت ارزیابی، شفافیت، منطقی بودن، مصلحت عموم و جامعیت، با نظریه عقلانیت ماکس وبر همسو نیست. علت اصلی این امر، دو موضوع است. اول، منشأ فقهی اقرار و بی‌توجهی قانونگذار به مقتضیات زمان است و موضوع دوم، به نظام حاکم بر چگونگی ارزش ادله در نظام تقنینی برمی‌گردد. به‌گونه‌ای که قانونگذار هنوز تحت تأثیر جایگاه فقهی اقرار، نظام ادله قانونی را در برخی موارد پذیرفته است. اگرچه تأکید اصلی قانونگذار بر اختیار اصل آزادی دادرس در ارزیابی ادله است لیکن، می‌توان رد پای پیروی از ادله قانونی و محدودیت دادرس در اصل مذکور را مشاهده نمود. آنچه عقلانیت وبر بر آن تأکید دارد؛ قابل ارزیابی بودن اقرار است. در این صورت تفاوتی ندارد که؛ یک بار اقرار صورت گیرد یا چند بار، اقرار نزد قاضی صورت گیرد و یا نزد سایر مراجع، مقر از اقرار رجوع نماید یا خیر. چراکه در هر صورت باید اقرار را در کنار سایر اوضاع و احوالات سنجید و ارزیابی کرد. اگر تمام شرایط اقرار صحیح را داشت و شواهد و قرائن نیز صحت آن را تأیید کند، باید آثار حقوقی را بر آن بار نمود؛ و ترتیب اثر ندادن به چنین اقراری با یکی از اهداف مهم دستگاه قضا که همان کشف حقیقت و تحقق عدالت است، منافات دارد. چراکه هدف فصل خصومت نیست بلکه هدف کشف واقعیت است و کشف واقعیت مستلزم قابلیت ارزیابی و سنجش اقرار توسط قاضی از طریق توسل به اموری است که عینی، منطقی و محسوس باشد.

فهرست منابع

- الف) منابع فارسی
- آذربایجانی، علیرضا. «مبانی ارزیابی ادله در آیین دادرسی مدنی ایران و فراملی». فصلنامه حقوق ۳۹، ۱۳۸۸(۱): ۲۱-۱.
- Doi: 20.1001.1.25885618.1388.39.3.1.9
- آرون، ریمون. مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی. ترجمه باقر پرهام. چاپ اول. تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، (۱۳۶۶).
- آزاد ارمکی، تقی. «جامعه‌شناسی عقلانیت». فصلنامه علمی قیاسات ۱، ۱(۱۳۷۵): ۵۴-۳۹.
- آقابابایی، حسین. «ارزش اثباتی اقرار در جنایات؛ از الزامات نظری تا تحولات قانونی». فصلنامه آموزه‌های حقوق کیفری ۱۱، ۱(۱۳۹۲): ۱۴۴-۱۱۹.
- ابراهیمی مینق، جعفر، محمد امیری و محمدمهدی عامری. «مکتب فرانکفورت و نظریه انتقادی (آراء و نظریه‌ها)». پژوهشنامه علوم اجتماعی ۱، ۴(۱۳۸۶): ۸۶-۶۵.
- اسدی، خالقداد. «ادله اثبات دعوا (در فقه و حقوق)». نشریه فقه و حقوق قضایی ۱۱، ۱(۱۳۹۸): ۴۲-۱.
- اکرمی، روح‌الله. «قابلیت تجزیه اقرار مقید کیفری در فقه امامیه و حقوق ایران با نگاهی تطبیقی به حقوق کشورهای مسلمان». مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی ۵۰، ۲(۱۳۹۹): ۳۶۷-۳۴۵.
- Doi: 10.22059/jqelcs.2020.296331.1519
- اکرمی، روح‌الله. «رجوع از اقرار کیفری». تحقیقات حقوقی ۲۴، ۲(۱۴۰۰): ۱۹۰-۱۶۶.
- Doi: 10.29252/jlr.2021.185333.1724
- برویکر، راجرز. مرزهای عقلانیت: رساله‌ای درباره اندیشه اجتماعی و اخلاقی ماکس وبر. مترجم شهناز مسمی پرست. چاپ اول. تهران: انتشارات پارسه، ۱۳۹۵.
- بهمن‌پور، محمدسعید. «بررسی تطور مفهوم عقلانیت نزد جامعه‌شناسان با تأکید بر ماکس وبر و یورگن هابرماس». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۷۶.
- توجهی، عبدالعلی و سیدحامدحسین حسینی. «تعدد اقرار در جرایم علیه عفت عمومی». دیدگاه‌های حقوق قضایی ۱۸، ۳(۱۳۹۲): ۳۰-۱۱.
- جعفری، مجتبی. «قلمرو حجیت اقرار در قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲)». مطالعات فقه و حقوق اسلامی ۸، ۱(۱۳۹۵): ۱۴۶-۱۳۱.
- Doi: https://doi.org/10.22075/feqh.2017.1961
- جمشیدی‌ها، غلامرضا و زینب نادى. «بررسی عقلانیت ارزش شناختی و چگونگی حصول آن در اندیشه ماکس وبر «تجزیه و تحلیل منطقه خاکستری». مجله جامعه‌شناسی ایران ۲۰، ۳(۱۳۹۹): ۵۸-۲۴.
- Doi: https://doi.org/10.22034/jsi.2019.44350
- حاجی ده‌آبادی، محمدعلی و احسان سلیمی. «مبانی، اصول و سازوکارهای اجرایی مدل کیفر گذاری هدفمند، پژوهش». حقوق کیفری ۸، ۲۹(۱۳۹۸): ۱۳۴-۱۰۱.
- Doi: https://doi.org/10.22054/jclr.2019.29306.1657
- حاجی ده‌آبادی، احمد. «تجزیه‌پذیری اقرار مقید در امور کیفری و مدنی». حقوق اسلامی ۹، ۳۵(۱۳۹۱): ۳۵-۷.
- حاجی ده‌آبادی، احمد. «عدم اعتبار اقرار غیرقضایی در امور کیفری». حقوق اسلامی ۱۰، ۳۹(۱۳۹۲): ۱۴۰-۱۱۳.

- حق محمدی، حامد، محمد محسنی دهکلانی و محمدمهدی زارعی. «بازنگری کیفیت اقرار واحد در ثبوت جرایم قیادت، قذف، شرب خمر و سرقت». فصلنامه فقه ۲۸، ۱۰۸ (۱۴۰۰): ۹۸-۱۳۶.

Doi: 10.22081/jf.2021.60736.2288

- حق وردیان، داود و بابک پورقهرمان. «طریقت یا موضوعیت داشتن ادله اثباتی جرم در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ با رویکردی بر فقه». فصلنامه فقه و مبانی حقوق اسلامی ۱۰، ۳ (۱۳۹۶): ۵۰-۳۷.

- دشتی لاهیجانی، مهرداد. «عقلانیت در مکتب فرانکفورت». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، ۱۳۸۸.

- دوران، ویل، تاریخ تمدن. ترجمه پرویز مرزبان، ابوطالب صارمی و عبدالحسین شریفیان. جلد ۸. تهران: سازمان انتشارات و انقلاب اسلامی، ۱۳۶۹.

- رمضان، مهدیس. «ادله اثبات دعوی از منظر فقه امامیه و حقوق موضوعه ایران». دانشکده الهیات، دانشگاه الزهراء، ۱۳۸۰.

- سهرابی، ایرج و مریم اسکافی. «نظریه تلفیقی هابرماس». معرفت فرهنگی اجتماعی ۶، ۲ (۱۳۹۴): ۷۸-۶۳.

- صفار، محمدجواد. «قاعده تجزیه‌ناپذیری اقرار و دامنه اجرای آن». نامه مفید ۶، ۲ (۱۳۷۹): ۳۲-۳.

- صفاری، علی و پگاه نادری. «عقلانیت مرجح در فرایند سیاست‌گذاری جنایی ایران». پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی ۸، ۱۶ (۱۳۹۹): ۲۴۳-۲۱۷.

Doi: 10.22034/jcl.2021.125311

- عباسپور، ابراهیم. «بررسی روش‌شناسی نظریه «کنش ارتباطی» هابرماس با رویکرد انتقادی». معرفت فرهنگی اجتماعی ۲، ۲ (۱۳۹۰): ۶۴-۳۵.

- علیزاده، عبدالرضا. «بررسی و نقد اندیشه‌های ماکس وبر در جامعه‌شناسی حقوق». فصلنامه اندیشه‌های حقوقی ۳، ۹ (۱۳۸۵): ۱۳۶-۱۰۱.

- عزتی، محمد و جواد ریاحی. «کمیت اقرار در اثبات جرایم: کیفیت یک بار یا لزوم تکرار؟». پژوهش‌های فقهی ۱۶، ۴ (۱۳۹۹): ۶۵۰-۶۲۹.

Doi: 10.22059/jorr.2019.280697.1008425

- عماری، غلامحسین، محمد ادیبی مهر، و احمدرضا بهنیافر. «بررسی فقهی حقوقی رجوع از اقرار در امور کیفری». فقه و تاریخ تمدن ۴، ۳ (۱۳۹۷): ۱۱۷-۱۳۷.

- فروند، ژولین. جامعه‌شناسی ماکس وبر. ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر. چاپ اول. تهران: انتشارات توتیا، ۱۳۸۳.

- کاتوزیان، ناصر. اثبات و دلیل اثبات. چاپ اول. تهران: انتشارات میزان، ۱۳۸۰.

- کالبرگ، استپان. «انواع عقلانیت از دیدگاه ماکس وبر، بنیادهایی برای تحلیل فرایندهای عقلانی شدن در تاریخ». ترجمه مهدی دستگرادی. معرفت ۸۰ (۱۳۸۳).

- متوسلی، محمود، فرشاد مومنی، رزیتا لاجوردی و محمد مجید رنجبر، «عقلانیت و آشفستگی در برنامه‌ریزی: با تأکید بر تئوری عقلانیت گولت». پژوهشنامه اقتصادی ۱۸، ۶۹ (۱۳۹۷): ۲۲۵-۱۹۳.

- محمدی، هژبر. پایان‌نامه «بررسی فقهی و حقوقی اعتبار و آثار اقرار در خارج از دادگاه». قم: دانشگاه باقرالعلوم، ۱۳۹۸.

- وبر، ماکس. مفاهیم اساسی جامعه‌شناسی. ترجمه احمد صدارتی. چاپ اول، تهران: نشر مرکز، ۱۳۹۵.

- وبر، ماکس، اخلاق پروتستان و روح سرمایه‌داری. ترجمه عبدالمعبود انصاری. چاپ یازدهم. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۸.

- وکیلان، حسن و احمد مرکز مالگیری. «مقدمه‌ای بر فلسفه قانونگذاری: در تکاپوی ارتقای کیفیت قانون».

ب) منابع خارجی

- Çamlı, A. Y., Virlanuta, F. O., Palamutçuoğlu, B. T., Bărbuță-Mișu, N., Güler, Ş., & Züngün, D. "A Study on Developing a Communicative Rational Action Scale." *Sustainability* 13, 11 (2021): 1-24. <https://doi.org/10.3390/su13116317>
- Kalberg, Stephen. "Max Weber's types of rationality: Cornerstones for the analysis of rationalization processes in history." *American journal of sociology* 85, 5(1980):1145-1179.
- Giddens, Anthony. *Politics and Sociology in Thought of Max Weber*. 5th ed., London: Macmillan, 1988.
- Lukes, steven. *some problems about rationality in bryan wilson, ed rationality*. New york, harper and row, 1991. <https://doi.org/10.1017/S0003975600001533>
- Mathieu Deflem, (2017), Max Weber on the rationalization of law, <https://www.cambridge.org/core/terms>. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511815546.004>.
- Tenbruck, F. H., & M Weber. "The problem of thematic unity in the works of Max Weber." *The british journal of sociology*, 31, 3 (1980):316-351. <https://doi.org/10.2307/589370>
- Trevino, A. Javier. *The Sociology of Law, Classical and Contemporary Perspectives*, St. Martin's Press, New York, 1996.
- weber, Max. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. New york: Translator Talcott Parsons, Routledge, 1958.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی